

HAL
open science

Κοσμοπολιτισμός στο περιθώριο : Παραβατικότητα και προσαρμογή στην Αίγυπτο των αρχών του 20ού αιώνα

Angelos Dalachanis, Kostis Gotsinas

► To cite this version:

Angelos Dalachanis, Kostis Gotsinas. Κοσμοπολιτισμός στο περιθώριο : Παραβατικότητα και προσαρμογή στην Αίγυπτο των αρχών του 20ού αιώνα. N. Boubaris, P. Kimourtzis, A. Mandylara. Η ιστορία, μια καλή τέχνη. Κείμενα αφιερωμένα στον Γ.Β. Δερτιλή, Assini, pp.211-225, 2021, 978-618-5346-24-9. <hal-03120709>

HAL Id: hal-03120709

<https://hal.science/hal-03120709>

Submitted on 4 Mar 2021

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Κωστής Γκοτσίνας* – Άγγελος Νταλαχάνης**

ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ:
ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΣΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ
ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Τον Απρίλιο του 1936 στο αιγυπτιακό Central Narcotics Intelligence Bureau (C.N.I.B. – Κεντρικό Γραφείο Πληροφοριών για τα Ναρκωτικά), με έδρα το Κάιρο, έφτασε η πληροφορία ότι 12,5 κιλά χασίς βρισκόνταν στην κατοχή ενός Έλληνα υπηκόου και ενός Ιταλού, και ήταν προς πώληση. Ο Θεμιστοκλής Μάρκου, αξιωματικός της Αστυνομίας του Καΐρου και δεξί χέρι του Thomas Russell, Βρετανού επικεφαλής του C.N.I.B., παρουσιάστηκε ως υποψήφιος αγοραστής όλου του εμπορεύματος.¹ Η πρώτη συνάντηση έγινε στην Ισμαηλία, πόλη στο μέσο της διώρυγας του Σουέζ, όπου πιθανώς κατοικούσαν οι δύο λαθρέμποροι χασίς, και συμφωνήθηκε η συναλλαγή να πραγματοποιηθεί σε ερημική τοποθεσία έξω από την πόλη. Κατά την παράδοση της παραγγελίας όμως, πράκτορες του C.N.I.B. περικύκλωσαν και συνέλαβαν τους δύο συνεταιίρους, μαζί με τρεις Αιγύπτιους συνεργάτες τους. Λόγω του καθεστώτος των διομολογήσεων,² τα μέλη της σπείρας δικάστηκαν ανάλογα με την εθνικότητά τους από αιγυπτιακό δικαστήριο, το ελληνικό προξενικό δικαστήριο και το αντίστοιχο ιταλικό. Διαφορετικές ήταν και οι ποινές που επιβλήθηκαν, λόγω της διαφορετικής νομοθεσίας των τριών κρατών αλλά και της διαφορετικής πρακτικής των δικαστηρίων. Έτσι, ενώ οι Αιγύπτιοι καταδικάστηκαν σε ένα ή δύο χρόνια φυλάκιση και βαριές χρηματικές ποινές, οι συνεταιίροί τους, που έχαιραν ξένης προστασίας, αντιμετώπισαν ολιγόμηνη φυλάκιση και μικρά σχετικά πρόστιμα.³

* Γαλλική Σχολή Αθηνών.

** Γαλλική Σχολή Αθηνών.

1. Για τον Θεμιστοκλή Μάρκου, βλ. Thomas Russell Pasha, *Egyptian Service (1902-1946)*, John Murray, Λονδίνο 1949, σ. 227.

2. Οι διομολογήσεις ήταν διμερείς συμφωνίες που συνήψαν ευρωπαϊκά κράτη με την Οθωμανική αυτοκρατορία από τον 16ο αιώνα και ρύθμιζαν τη θέση των υπηκόων των κρατών αυτών στην αυτοκρατορία μέσα από μια σειρά προνομίων, όπως το να μη φορολογούνται και να μη δικάζονται από τα τοπικά δικαστήρια. Βλ. Άγγελος Νταλαχάνης, *Ακυβέρνητη παροιμία. Οι Έλληνες στην Αίγυπτο από το τέλος των προνομίων στην έξοδο, 1937-1962*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2015, σ. 31-34.

3. Société des Nations [S.d.N.], Commission consultative du trafic de l'opium et autres drogues nuisibles [C.C.T.O.], *Résumé des transactions illicites et des saisies communiquées au Secrétariat de*

Αυτή η υπόθεση λαθρεμπορίου ναρκωτικών δεν είναι η μόνη από εκείνες στις οποίες ενεπλάκησαν μέλη των ξένων παροικιών της Αιγύπτου και καταγράφονται σε διπλωματικά έγγραφα, στον Τύπο και, από τα μέσα της δεκαετίας του 1920, στα αρχεία της Κοινωνίας των Εθνών. Είναι όμως ενδεικτική και παρουσιάζει ενδιαφέρον από δύο απόψεις: αφενός, επειδή απεικονίζει ανάγλυφα την πολυεθνотική διάσταση που μπορούσε να λάβει μια παράνομη δραστηριότητα, όπως το λαθρεμπόριο, καθώς και η δίωξή του· αφετέρου, γιατί φανερώνει πως μέλη των ξένων παροικιών, όπως η ελληνική, δεν διακρίθηκαν μόνο στο εμπόριο του βαμβακιού, του καπνού ή σε άλλες νόμιμες οικονομικές δραστηριότητες. Με άλλα λόγια, ένα τέτοιο παράδειγμα γεννάει ερωτήματα σχετικά με δύο βασικές συνιστώσες της ιστοριογραφίας γύρω από την ομογένεια και τη διασπορά:⁴ τον χαρακτήρα και το περιεχόμενο του «κοσμοπολιτισμού», που αποδίδεται ειδικά στην Αλεξάνδρεια του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, και το κυρίαρχο αφήγημα περί της παρουσίας των ξένων παροικιών ως θετικού παράγοντα επιχειρηματικότητας και εκσυγχρονισμού. Επομένως, ανάλογα περιστατικά μάς επιτρέπουν να προσεγγίσουμε από την εναλλακτική σκοπιά της παραβατικότητας τόσο την ιστορία των ελληνικών πληθυσμών εκτός των ορίων του ελληνικού κράτους όσο και την έννοια του «κοσμοπολιτισμού» στην περίπτωση της Αιγύπτου.

Ένα τέτοιο εγχείρημα παρουσιάζει μεν δυσχέρειες, αλλά συνάμα αποτελεί ιστοριογραφική πρόκληση, αφού, όπως έχει επισημάνει ο Γιώργος Β. Δερτιλής: «Σε όλες τις κοινωνίες, σε όλες τις ιστορικές εποχές, ανθούσαν και ανθούν η παρανομία, η παραοικονομία, η παρακοινωνία του περιθωρίου. Κατά κανόνα, όλα τα στοιχεία που διαθέτουμε, για όλες τις οικονομίες του κόσμου και για όλες τις εποχές, υλοποιούν αυτήν την φευγαλέα “πραγματικότητα” επειδή εμπεριέχει πάντοτε ό,τι δεν μπορούν να συλλάβουν οι έφοροι, οι τελώνες και οι δικαστές, οι στατιστικοί και οι οικονομολόγοι, οι κοινωνιολόγοι, οι εγκληματολόγοι και οι ιστορικοί».⁵ Στις επόμενες σελίδες, λοιπόν, φέρνουμε στο προσκήνιο άτομα που βρίσκονταν στο κοινωνικό «περιθώριο», «λαθρεμπόρους, χαρτοπαίκτης και προαγωγούς», αντί να σταθούμε στους «επιστήμονες, μεγαλεμπόρους και μικρεμπόρους, εντίμους καταστηματάρχες και βιοπαλαιστάς»,⁶ όπου συνήθως εστιάζουν οι αφηγήσεις για την παρουσία ξένων παροικιών, όπως της ελληνικής στην Αίγυπτο. Μια τέτοια προσέγγιση επιτρέπει να εξετάσουμε τα όρια και τις πιθανές εκφάνσεις της έννοιας του κοσμοπολιτισμού κάθε φορά που μελετάμε πρακτικές στο περιθώριο

la Société des Nations du 1er octobre au 31 décembre 1936, C.124.M.77.1937.XI, Γενεύη, 1.1.1937, σ. 33, Φως (Καΐρου), 6.5.1936.

4. Για τη διάκριση ομογένειας και διασποράς, βλ. Γιώργος Β. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο ¹⁰2016, σ. 28-29, υποσ. 36.

5. Στο ίδιο, σ. 279.

6. *Ταχυδρόμος*, 14.6.1906.

ή εκτός του νόμου. Παράλληλα, αναδεικνύει τις πολλαπλές διαστάσεις χρήσιμων αναλυτικών κατηγοριών όπως η προσαρμοστικότητα, που δεν περιορίζεται σε κάποια στρώματα των ομογενειακών ή διασπορικών κοινοτήτων. Με τα ερωτήματα που προκύπτουν από αυτήν την οπτική γωνία, φιλοδοξούμε να συμβάλουμε στις ποικίλες θεωρήσεις του κοσμοπολιτισμού ως αναλυτικού εργαλείου, να ιστοριοποιήσουμε τον όρο και να δούμε πώς εφαρμόζεται στην περίπτωση της μελέτης της Αιγύπτου, και ειδικά της εκεί ελληνικής παροικίας στις αρχές του 20ού αιώνα.

ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ

Η ιδέα του «κοσμοπολιτισμού» ανάγεται στους κυνικούς φιλοσόφους του 4ου αιώνα π.Χ. και ιδιαίτερος στον Διογένη από τη Σινώπη, ο οποίος στο ερώτημα από πού καταγόταν, απαντούσε ότι ήταν πολίτης του κόσμου (κοσμοπολίτης). Θεωρούσε, δηλαδή, ότι οι άνθρωποι αποτελούσαν μέρος μιας πανανθρώπινης αδελφότητας, ενός κόσμου στον οποίο η καταγωγή από μια συγκεκριμένη πόλη-κράτος εκείνης της εποχής δεν είχε τόση σημασία. Στα τέλη του 18ου αιώνα, ο Immanuel Kant χρησιμοποίησε ξανά τον όρο με μια πιο πρακτική χροιά και με βάση τα δεδομένα της δικής του εποχής. Υποστήριζε ότι η επέκταση του εμπορίου θα καθιστούσε εφικτή την ύπαρξη ενός οικουμενικού κοσμοπολιτισμού, ενός διεθνούς νόμου και μιας ηθικής που θα καθόριζε τις ανθρώπινες σχέσεις στο πλαίσιο μιας οικουμενικής και αιώνιας ειρήνης.⁷ Στη διάρκεια του 19ου και του 20ού αιώνα, την περίοδο δηλαδή των εθνικισμών και των εθνικών κρατών, η έννοια του κοσμοπολιτισμού σχεδόν εγκαταλείφθηκε από τις επιστημονικές αναζητήσεις και επανήλθε στο προσκήνιο στις αρχές του 21ου αιώνα. Κέρδισε το ενδιαφέρον όσων φιλοσόφων, κοινωνιολόγων, ανθρωπολόγων και πολιτικών επιστημόνων καταπιάνονταν με θέματα που σχετίζονται με την περίφημη «παγκοσμιοποίηση».⁸ Ο «κοσμοπολιτισμός» τέθηκε στο επίκεντρο της επιστημονικής συζήτησης, επειδή φάνηκε χρήσιμος στην αναζήτηση ενός οικουμενικού αισθήματος του ανήκειν, μιας συμβολικής ή κυριολεκτικής παγκόσμιας υπηκοότητας, μιας παγκόσμιας διακυβέρνησης και μιας οικουμενικής ηθικής, όπου η ελευθερία του ατόμου τοποθετείται στο κέντρο κάθε πολιτικού συστήματος. Τέτοιες προσεγγίσεις αφορούν ασφαλώς μια κοινωνική και οικονομική ελίτ, και έναν κόσμο που συνδέεται μεν από την κυκλοφορία πληροφοριών, κεφαλαίων,

7. Immanuel Kant, *Προς την αιώνια ειρήνη: Ένα φιλοσοφικό σχέδιο*, Πόλις, Αθήνα 2006, σ. 81-86.

8. Για μια επισκόπηση της έννοιας, βλ. Garrett W. Brown – David Held (επιμ.), *The Cosmopolitanism Reader*, Polity, Κέμπριτζ – Μάλντεν 2010, Sarah Fila-Bakabadio – Eugenia Palieraki, «Introduction», *African Identities* 16/2 (2018), ειδικό τεύχος: *Revolutionary Cosmopolitanism: Africa's Positionality and International Solidarities (1950s-1970s)*, σ. 117-129.

ορισμένων ατόμων και εμπορευμάτων, αλλά παραμένει κατακερματισμένος και με έντονες ανισότητες όσον αφορά την πρόσβαση ακόμα και σε στοιχειώδη αγαθά και δικαιώματα. Λόγω όμως της εκτεταμένης χρήσης του όρου σε διαφορετικά επιστημονικά πεδία και σε διαφορετικό κάθε φορά πλαίσιο, ο «κοσμοπολιτισμός» εξελίχθηκε, σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Henk Driessen, σε «μια ευέλικτη κοινοτοπία που συχνά χρησιμοποιείται για να περιγράψει ασαφή και απροσδιόριστα ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά φαινόμενα».⁹

Κατά πόσο μπορούν γενικές, νομικού ή ηθικού τύπου, προσεγγίσεις της έννοιας, χρήσιμες σε μια φιλοσοφικού τύπου συζήτηση, να γίνουν αποδεκτές από έναν ή μία ιστορικό; Το να κατασκευάζουμε το ερευνητικό μας αντικείμενο με αφετηρία μια αφηρημένη έννοια «από τα πάνω» και να την εφαρμόζουμε στο πεδίο της έρευνάς μας ενέχει τον κίνδυνο να μην μπορέσουμε να κατανοήσουμε την ιστορική πραγματικότητα, μένοντας σε υποθέσεις και γενικολογίες. Ο ιστορικός Malte Fuhrmann επιχείρησε να ορίσει τον κοσμοπολιτισμό αποδίδοντάς του τα ακόλουθα τέσσερα χαρακτηριστικά: ορατή ποικιλομορφία, δυνατότητα των ατόμων ή των συλλογικοτήτων να κινούνται ανάμεσα σε διαφορετικές πολιτισμικές σφαίρες, κοινωνικότητα που διαπερνά τα στενά όρια των κοινοτήτων και, τέλος, πίστη σε μια πολιτική ενίσχυσης της συνοχής μιας κοινωνίας χωρίς την ύπαρξη μιας άκαμπτης και μονολιθικής βάσης.¹⁰ Ωστόσο, ανακύπτουν περισσότερα ερωτήματα. Αν θεωρήσουμε ότι πρόκειται για ένα εργαλείο ανάλυσης στην ιστορία, πού μπορούμε να εντοπίσουμε τον κοσμοπολιτισμό στην καθημερινή ζωή; Υπάρχουν συγκεκριμένοι τρόποι έκφρασής του; Πρόκειται για μια κατάσταση μόνο θεωρητική; Έχει χαρακτήρα μόνο κοσμικό ή και θρησκευτικό; Μπορεί να υπάρξει κοσμοπολιτισμός έξω από το δυτικό κοινωνικό περιβάλλον και έξω από τον αστικό ή μεγαλοαστικό τρόπο ζωής; Μπορεί να συνδεθεί με την παραβατικότητα; Μήπως τελικά σε αυτήν την περίπτωση δεν υπάρχει μόνο ένας αλλά πολλοί διαφορετικοί κοσμοπολιτισμοί; Και, αν ναι, πώς θα μπορούσαμε να μελετήσουμε την αιγυπτιακή Αλεξάνδρεια, την κατεχοχρήν πόλη που παραδοσιακά παρουσιάζεται ως συνώνυμο του κοσμοπολιτισμού;

Η σχετική ιστοριογραφία αντιμετωπίζει την πολυπολιτισμική κοινωνία της Αλεξάνδρειας μέσα από δύο διαφορετικές και ενίοτε αντιθετικές προσεγγίσεις: η πρώτη ξεκινάει από έναν αυστηρό, κανονιστικό ορισμό των ξένων παροικιών ή των μειονοτήτων στην Αίγυπτο συνολικά, που τις περιχαράκωνει στην εθνοτική, εθνική ή θρησκευτική τους ιδιαιτερότητα. Σε αυτήν την περίπτωση, οι πόλεις με τη σειρά τους παρουσιάζονται ως δημιουργήματα που προέκυψαν μεν στη βάση της συνύπαρξης αυτών των διαφορετικών ομάδων (Έλληνες, Άραβες, Εβραίοι,

9. Henk Driessen, «Mediterranean Port Cities: Cosmopolitanism Reconsidered», *History and Anthropology* 16/1 (2005), σ. 136.

10. Malte Fuhrmann, «Meeresanrainer – Weltenbürger? Zum Verhältnis von havenstädtischer Gesellschaft und Kosmopolitismus», *Comparativ* 17/2 (2007), σ. 12-26.

Ιταλοί κ.ά.), κάθε ομάδα όμως έχει τα δικά της συμφέροντα και συχνά τη δική της γειτονιά της πόλης. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις εθνικές, εθνοτικές και θρησκευτικές ομοιότητες, ενώ οι κοινωνικές και οι οικονομικές διαφοροποιήσεις υποβαθμίζονται. Μια τέτοια ενδοσκοπική και στατική προσέγγιση παραγνωρίζει τόσο την κοινωνική δυναμική εντός της ίδιας της κοινότητας όσο και το γεγονός ότι κάθε κοινότητα δεν υπάρχει από μόνη της. Βασικό συστατικό στοιχείο που τη διαμορφώνει, είναι η σχέση με τις άλλες κοινότητες καθώς και τον κοινωνικό και, στην περίπτωση μας, τον αιγυπτιακό περίγυρο.¹¹ Επομένως, δεν μπορούμε να μελετήσουμε μια πολυπολιτισμική κοινωνία (όπως η αλεξανδρινή), αν εγκλωβιστούμε στη θεώρηση των κλειστών παροικιών που δεν επικοινωνούν μεταξύ τους ή στο παραδοσιακό ερμηνευτικό μοντέλο του κοσμοπολιτισμού των ελίτ. Το τελευταίο έχει περισσότερο συσκοτίσει παρά φωτίσει την κοινωνική δυναμική της πόλης, ειδικά όταν αυτή συνυφαίνεται με τη νοσταλγία για ένα εξωραϊσμένο παρελθόν που θεωρείται *a priori* περισσότερο ανεκτικό από το παρόν.

Αυτό ακριβώς συνέβη όταν ο αιγυπτιακός εθνικισμός και η εθνική ομογενοποίηση τις δεκαετίες 1950-1960 καθώς και η οριστική αποχώρηση Ελλήνων, Ιταλών, Εβραίων, Γάλλων και Βρετανών τροφοδότησαν πληθώρα κειμένων, συνήθως αυτοβιογραφικών, που παρουσίαζαν μια εξιδανικευμένη εικόνα της παλιάς Αλεξάνδρειας. Χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι και το παράδειγμα των Αιγυπτιακών που μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα αναπαρήγαγαν την ιδεαλιστική εικόνα της «κοσμοπολίτικης» Αλεξάνδρειας. Το ειδικό βάρος της πόλης είναι, μάλιστα, τέτοιο, ώστε σε ιστορικά και αυτοβιογραφικά κείμενα οι Έλληνες στην Αίγυπτο σχεδόν ταυτίζονται συνολικά με εκείνους της Αλεξάνδρειας, αν και οι τελευταίοι αποτελούσαν τον μισό από τον συνολικό ελληνικό πληθυσμό της Αιγύπτου. Η ιδέα ότι οι Αλεξανδρινοί έζησαν σε ένα πολυπολιτισμικό πλαίσιο ανοχής κυριάρχησε και αυτή η τόσο ελκυστική εικόνα πέρασε από την πεζογραφία και την ποίηση στη λογοτεχνική κριτική, και από την ιστοριοδιφία στην ακαδημαϊκή ιστορία.¹² Αυτό, βέβαια, δεν αποτέλεσε ελληνική ιδιαιτερότητα. Σύμφωνα με τον Antony Santilli, κάθε κοινότητα δημιούργησε το δικό της κλειστό αφήγημα για την ιδιαίτερη σχέση της με την πόλη, με το παρελθόν της και τον ρόλο κάθε κοινότητας σε αυτό που θεωρούσαν κοσμοπολίτικη Αλεξάνδρεια.¹³ Από

11. Fredrik Barth (επιμ.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Universitets forlaget / Allen & Unwin, Βοστώνη – Μπέρκλεϊ – Λονδίνο 1969, Fredrik Barth, «Les groupes ethniques et leurs frontières», στο: Philippe Poutignat – Jocelyne Streiff-Fenard (επιμ.), *Théories de l'ethnicité*, Presses universitaires de France, Παρίσι 2005, σ. 203-249.

12. Will Hanley, «Grieving Cosmopolitanism in Middle East Studies», *History Compass* 6/5 (2008), σ. 1346-1367.

13. Anthony Santilli, «Penser et analyser le cosmopolitisme. Le cas des Italiens d'Alexandrie au XIXe siècle», *Mélanges de l'École française de Rome – Italie et Méditerranée modernes et contemporaines* 125/2 (2013), σ. 371-390.

αυτήν την εικόνα της Αλεξάνδρειας αποκλείστηκε συστηματικά οτιδήποτε ήταν αιγυπτιακό ή καλύτερα αραβικό, καθώς πρόκειται για μια πόλη που ιδρύθηκε από τον Μέγα Αλέξανδρο, πήρε το όνομά της από αυτόν και αναγεννήθηκε από τον Μοχάμεντ Άλι, έναν αλβανόφωνο στρατιωτικό του οθωμανικού στρατού από την Καβάλα, μια πόλη της Μακεδονίας.¹⁴

Ως προς τη δεύτερη προσέγγιση της πολυπολιτισμικής Αλεξάνδρειας, αυτή εστιάζει στην ίδια την πόλη. Για δεκαετίες όμως η προσέγγιση αυτή ενείχε ένα μεθοδολογικό πρόβλημα: οι μελετητές δεν εξέταζαν παρά τις γραπτές πηγές του Δήμου της Αλεξάνδρειας, που είχαν παραγάγει οι τοπικές ελίτ, κατά βάση γαλλόφωνες, οι οποίες ζούσαν στο περιθώριο της πλειονότητας του πληθυσμού της πόλης. Αυτή η τάση άρχισε να αλλάζει μετά το 2004, όταν ο Khaled Fahmy αμφισβήτησε την προσέγγιση της σύγχρονης ιστορίας της πόλης με βάση τις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες και τη νοσταλγία για το αποικιακό της παρελθόν.¹⁵ Ο Fahmy τόνισε ότι η ιστορική έρευνα θα έπρεπε να προσεγγίσει τον κοσμοπολιτισμό μέσα από τις σχέσεις ανάμεσα σε διαφορετικές κοινότητες, καθώς και τις μεσαίες και τις κατώτερες τάξεις ξένων και Αιγυπτίων. Εδώ, ωστόσο, το πρόβλημα που προέκυψε, αφορούσε τη σύγχυση ανάμεσα σε κανονιστικές και αναλυτικές κατηγορίες. Για παράδειγμα, όροι όπως «Ευρωπαίος» ή «γηγενής» συχνά δεν τίθενται υπό εξέταση όσο θα έπρεπε. Επίσης, έννοιες όπως αυτές της «εθνικότητας» ή ακόμα και της «τάξης» μπορούν να αποδειχθούν περιορισμένης αναλυτικής αξίας στο αιγυπτιακό πλαίσιο, στο οποίο, την περίοδο που εξετάζουμε, έχουμε διαφορετικά επίπεδα εξουσίας, το αυτοκρατορικό, το αποικιακό και το εθνικό, που βρίσκονται μεν σε οριζόντια διάταξη το ένα πάνω στο άλλο, αλλά επίσης αλληλοδιαπλέκονται.

Ο Will Hanley υπήρξε επίσης επικριτικός με την παραδοσιακή χρήση του όρου. Υποστήριξε ότι στην παραδοσιακή ιστοριογραφία της Αλεξάνδρειας ο κοσμοπολιτισμός δεν έχει τίποτε το οικουμενικό, καθώς παρουσιάζεται ως ευρωπαϊκός, καλά μορφωμένος και αστικός ή μεγαλοαστικός.¹⁶ Για τον Hanley, οι ιστορικοί για καιρό αναπαρήγαν μια συμβατική εκδοχή του κοσμοπολιτισμού που ήταν «ελιτίστικη ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο και με μια θλίψη γι' αυτό που δεν υπάρχει πια. Πρόκειται για μια εκδοχή που προωθούσε τον φορμαλισμό και τις ετικέτες αντί του περιεχομένου».¹⁷ Στην προσπάθειά του να προτείνει ένα εννοιολογικό πλαίσιο που να ξεπερνάει τη ρομαντική, ελιτίστικη διάσταση του κοσμοπολιτικού φαινομένου και να αναδείξει τις πολλαπλές του διαστάσεις, ο

14. Khaled Fahmy, «The Essence of Alexandria», *Manifesta Journal* 14 (2012), σ. 66.

15. Khaled Fahmy, «Towards a Social History of Modern Alexandria», στο: Anthony Hirst – Michael Silk (επιμ.), *Alexandria Real and Imagined*, Ashgate, Άντερσοτ – Μπέρλινγκτον 2004, σ. 281-306.

16. W. Hanley, «Grieving cosmopolitanism», *ό.π.*

17. Στο ίδιο, σ. 1348.

Hanley εισήγαγε την έννοια του *vulgar cosmopolitanism*¹⁸ –όπου η λέξη *vulgar* έχει τη σημασία του καθημερινού, του συνηθισμένου, του απλού. Μέσα από τη νέα έννοια ο Hanley μας αποκαλύπτει μια κοινωνία οργανωμένη γύρω από ένα σύνολο καταστάσεων και συμπεριφορών που ξεφεύγει από την εθνικότητα ή τη θρησκεία. Χρησιμοποιώντας δικαστικά αρχεία των Μεικτών¹⁹ και Προξενικών Δικαστηρίων της πόλης αναδεικνύει έννοιες όπως «η περιέργεια, η ανεντιμότητα, η ανυπακοή, η οικειότητα, η κατοικία, η ετερότητα, η εντοπιότητα και η υπηκοότητα, που έχουν παραμεληθεί ως αναλυτικές κατηγορίες και που θα μπορούσαν να προστεθούν στην εθνικότητα, τη θρησκεία, την τάξη και άλλους δείκτες κοινωνικής διαφοροποίησης».²⁰

Σε αυτό το πλαίσιο θα μπορούσαμε να εντάξουμε και τον «κοσμοπολιτισμό του περιθωρίου». Πτυχές ενός τέτοιου κοσμοπολιτισμού «από τα κάτω» προκύπτουν μέσα από μια σειρά πηγών και αρχείων, που αποκαλύπτουν όψεις του περιθωρίου στην Αίγυπτο.²¹ Για παράδειγμα, η έκθεση του Λόρδου Cromer για την Αίγυπτο του 1904 αναφέρεται σε παράνομες δραστηριότητες και τις συνδέει με μέλη ξένων παροικιών. Πιο συγκεκριμένα, ο Βρετανός τοποτηρητής της Αιγύπτου ανέφερε, σύμφωνα με ελληνική μετάφραση της εποχής, «τρεις μεγάλες πηγές δημοσίας ανηθικότητας την χασισοποσίαν, την οινοπνευματοποσίαν και την χαρτοπαιξίαν, και το μεν χασίς προέρχεται εξ Ελλάδος, πολλά δε οινοπνευματοπωλεία και χαρτοπαικτεία ανήκουσιν εις Έλληνας».²² Στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε και τη σωματεμπορία, όπως επεσήμανε με απροκάλυπτη ειρωνεία ο πρέσβης της Βρετανίας στην Αθήνα, σερ Francis Elliot, στον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Αλέξανδρο Σκουζέ, έναν χρόνο αργότερα: «Κατανοώ πως δεν διεκδικείτε για τους υπηκόους σας μια ανάλογη πρωτοκαθεδρία [στην εκμετάλλευση κακόφημων χώρων στο Κάιρο] και λυπούμαι που οι επισυναπτόμενοι στατιστικοί πίνακες με αναγκάζουν να τους την αποδώσω πέραν πάσης αμφιβο-

18. Will Hanley, *Identifying with nationality: Europeans, Ottomans and Egyptians in Alexandria*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 2017, σ. 27-52.

19. Τα Μεικτά Δικαστήρια δημιουργήθηκαν το 1875 και αποτελούσαν υβριδικό θεσμό με δικό του κανονισμό, τον Κώδικα των Μεικτών Δικαστηρίων, ο οποίος αποτελούσε κράμα του Ναπολεόντειου κώδικα με στοιχεία από την ισλαμική σαρία και το αιγυπτιακό εθμικό δίκαιο. Η πρόσληψη των δικαστών, Αιγυπτίων και ξένων, γινόταν μεν από την αιγυπτιακή κυβέρνηση αλλά με τη συγκατάθεση των διομολογητικών κρατών. Στα δικαστήρια αυτά δικάζονταν ενάγοντες με διαφορετική εθνικότητα, ενώ, όταν είχαν την ίδια εθνικότητα, δικάζονταν από τα αιγυπτιακά ή τα αντίστοιχα ξένα προξενικά δικαστήρια.

20. W. Hanley, *Identifying with nationality*, ό.π., σ. 51.

21. Για την ιστορία του περιθωρίου ως ιστορία «από τα κάτω», βλ. Eugen Rogan, «Introduction», στο: Eugen Rogan (επιμ.), *Outside In: Marginality in the Modern Middle East*, I. B. Tauris, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 2002, σ. 1-6.

22. «Η έκθεσις του Λόρδου Κρόμερ και η ελληνο-αιγυπτιακή εμπορική σύμβασις», *Μηνιαίον Δελτίον του εν Αλεξανδρεία Ελληνικού Εμπορικού Επιμελητηρίου* 39 (1905), σ. 11.

λίας. Εφιστώ προπάντων την προσοχή σας σε έναν ορισμένο αριθμό [...] ξένων, όλων Ελλήνων, οι οποίοι προστατεύουν ιθαγενείς υπηκόους για να εκμεταλλευτούν οίκους ανοχής».²³ Εξάλλου, ελληνική υπηκοότητα δεν είχαν μόνον κάποιοι σωματέμποροι αλλά και πολλά από τα θύματά τους που κατέληγαν σε οίκους ανοχής του Καΐρου και της Αλεξάνδρειας.²⁴ Χαρακτηριστικά, η «εν Αλεξανδρεία εταιρεία προς περιστολήν της σωματεμπορίας» κατήγγειλε στον πρόεδρο της εκεί ελληνικής κοινότητας Εμμανουήλ Μπενάκη, τον Σεπτέμβριο του 1908, ότι: «Κοράσια ανήλικα και απροστάτευτα προερχόμενα εκ της ελευθέρως Ελλάδος και των Τουρκικών νήσων χρησιμεύουν εις επικερδέστατον εμπόρευμα εις μίαν τάξιν ανθρώπων διατελούντων εις πλήρες διαζύγιον μετά της ηθικής».²⁵ Αρκετές από τις γυναίκες αυτές μετακινούνταν στη διάρκεια της ζωής τους σε διάφορα λιμάνια, από την Κέρκυρα μέχρι την Κωνσταντινούπολη και από την Ερμούπολη μέχρι την Αλεξάνδρεια, σχηματίζοντας ένα ευρύ δίκτυο στη Μεσόγειο.²⁶ Διότι, όπως έχει επισημανθεί στην πρόσφατη βιβλιογραφία, τα εμπορικά ή ναυτιλιακά δίκτυα δεν ήταν τα μόνα που συνέδεαν τις ακτές της Μεσογείου, την οποία διέτρεχαν δικτυώσεις και μετακινήσεις με σκοπό την εύρεση εργασίας, καλλιτεχνικές εμφανίσεις, συμμετοχή σε ριζοσπαστικά πολιτικά κινήματα κ.λπ.²⁷

Όπως αναφέρθηκε και εισαγωγικά πάντως, και όπως τόνιζε και ο Cromer προτάσσοντας τη «χασισοποσία» ως «πηγή ανηθικότητας» στην έκθεσή του, τις αιγυπτιακές αρχές απασχολούσαν ιδιαίτερος η εμπορία και η κατανάλωση χασίς. Άλλωστε, το έτος δημοσίευσης της έκθεσης (1904) κάθε άλλο παρά τυχαίο ήταν. Τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, η Αίγυπτος και η Ελλάδα διαπραγματεύονταν την ανανέωση παλαιότερης διμερούς εμπορικής σύμβασης και το ζήτημα του χασίς βρέθηκε στο επίκεντρο των συζητήσεων, καθώς η καλλιέργεια του φυτού είχε απαγορευτεί στην Αίγυπτο από το 1879, ενώ στην Ελλάδα ήταν νόμιμη έως το 1920.²⁸ Έτσι, μπορούσε κάποιος να αγοράσει χασίς από την Ελλάδα χωρίς προσκόμματα και στη συνέχεια να το εισαγάγει λαθραία στην Αίγυπτο, αποκομίζοντας σημαντικά κέρδη λόγω των υψηλών τιμών που προκαλούσαν η τοπική

23. Elliot προς Σκουζέ, 7/20.3.1905, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών [Α.Υ.Ε.], Κεντρική Υπηρεσία, 1906/10.5.

24. Sherry Sayed Gadelrab, *Medicine and Morality in Egypt. Gender and Sexuality in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, AUC Press, Κάιρο 2017, σ. 147.

25. Ταμβακόπουλος προς Μπενάκη, 20.9.1908, Α.Υ.Ε., Κεντρική Υπηρεσία, 1910/Γ/46/2.

26. Thomas Gallant, «Tales from the Dark Side: Transnational Migration, the Underworld and the “Other” Greeks of the Diaspora», στο: Dimitris Tziouvas (επιμ.), *Greek Diaspora and Migration since 1700. Society, Politics and Culture*, Ashgate, Φάρναμ – Μπέρλινγκτον 2009, σ. 26-27.

27. W. Hanley, *Identifying with nationality*, ό.π., σ. 223.

28. James Mills, *Cannabis Britannica: Empire, Trade, and Prohibition, 1800-1928*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2005, σ. 170, 178-179, Liat Kozma, «Cannabis Prohibition in Egypt, 1880-1939: From Local Ban to League of Nations Diplomacy», *Middle Eastern Studies* 47/3 (2011), σ. 445-448.

απαγόρευση και η μεγάλη ζήτηση. Μια σειρά άρθρων που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Ακρόπολις* τον Σεπτέμβριο του 1905, περιγράφουν τα τεχνάσματα που χρησιμοποιούσε ένας μάλλον μυθιστορηματικός χαρακτήρας με καταγωγή από τη Σμύρνη, «ο κυρ Νικολάκης ο λαθρέμπορος όπως ήτο γνωστός καθ' όλην την Αίγυπτον», για να φέρει το απαγορευμένο προϊόν στην Αλεξάνδρεια.²⁹ Το πολύ επικερδές λαθρεμπόριο συνεχίστηκε και μετά την απαγόρευση της εξαγωγής χασίς προς την Αίγυπτο, το 1906, ενώ μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο συμπεριέλαβε και άλλες ναρκωτικές ουσίες, όπως την κοκαΐνη και την ηρωΐνη.

ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

Η ηρωΐνη βρέθηκε στο επίκεντρο μιας υπόθεσης λαθρεμπορίας που ήρθε στο φως τον Ιούλιο του 1931, όταν δύο γυναίκες συνοδευόμενες από δύο Αιγύπτιους συνελήφθησαν σε ένα αυτοκίνητο που άφηνε το τελωνείο της Αλεξάνδρειας. Κάτω από το φόρεμά τους και στερεωμένη στις κάλτσες τους έκρυβαν σημαντική ποσότητα ηρωΐνης. Όπως όμως σημείωνε επιφυλλιδογράφος τοπικής ελληνόγλωσσης εφημερίδας, «κατ' ατυχή σύμπτωσην, η τερατοποιηθείσα γάμπα ήτο ελληνική»³⁰ και οι συνακόλουθες έρευνες αποκάλυψαν τη διεθνή δράση δύο εκτεταμένων λαθρεμπορικών δικτύων με επικεφαλής Έλληνες υπηκόους.³¹ Ο ένας από αυτούς, ο Δημήτριος Δεμπούτης, γνωστός και ως «Dimitri El Halawani» (Δημήτρης ο ζαχαροπλάστης), είχε γεννηθεί το 1865 στη Θεσσαλονίκη και εγκαταστάθηκε το 1910 στην Αλεξάνδρεια, όπου επιδόθηκε στο λαθρεμπόριο ναρκωτικών, με αποτέλεσμα να απελαθεί από τις βρετανικές αρχές το 1916. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ωστόσο, επέστρεψε και συνέχισε απτόητος τις δραστηριότητές του. Το 1923 παρ' ολίγον να συλληφθεί για παράνομη διακίνηση 250 κιλών χασίς, λίγο αργότερα άνοιξε στο όνομα του ανιψιού του μια επιχείρηση πώλησης μαργαρίνης ως προκάλυμμα για τις λαθρεμπορικές του δραστηριότητες, ενώ το 1930 ενεπλάκη σε υπόθεση λαθρεμπορίου ηρωΐνης, αποφεύγοντας, ωστόσο, για άλλη μια φορά τη σύλληψη.³²

Οι λεπτομέρειες των δραστηριοτήτων του Δεμπούτη δείχνουν πως τα μέλη ξένων παροικιών μπορούσαν να προσαρμοστούν με ταχύτητα σε ένα γρήγορα μεταβαλλόμενο περιβάλλον, όπως εκείνο του παράνομου εμπορίου ναρκωτικών.

29. *Ακρόπολις*, 10.9.1905.

30. *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, 3.8.1931.

31. *Ταχυδρόμος-Ομόνοια*, 1.8.1931, S.d.N., C.C.T.O., *Résumé des transactions illicites et des saisies communiquées à la Société des Nations entre le 1er avril 1932 et le 1er juillet 1932*, C.566.M.277.1932. XI, Γενεύη, 1.7.1932, σ. 5.

32. «Report on the activities of the drug smuggler, Dimitri Leboutis or Loubetis», φάκελος «Leboutis, Dimitri», κιβ. 8, Name Files of Suspected Narcotics Traffickers, Record Group 59, National Archives at College Park, Maryland.

Πιο συγκεκριμένα, στα χρόνια μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο διαδοχικά νομοθετήματα σε πολλές ευρωπαϊκές και αμερικανικές χώρες έθεσαν εκτός νόμου μια σειρά από ουσίες, με αποτέλεσμα όσες είχαν μικρότερο όγκο, και άρα μπορούσαν να μεταφερθούν πιο εύκολα και διακριτικά, ενώ συγχρόνως είχαν μεγαλύτερη αξία στην υπό διαμόρφωση μαύρη αγορά, να γίνουν πιο ελκυστικές για τους λαθρεμπόρους. Έτσι, πολλοί από αυτούς (αλλά και από τους καταναλωτές) στράφηκαν από το χασίς και το όπιο στην ηρωίνη και την κοκαΐνη. Στην περίπτωση της Αιγύπτου, αναφέρεται ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1920 η ηρωίνη είχε υποσκελίσει εντελώς τις υπόλοιπες παράνομες ουσίες.³³ Λαθρέμποροι όπως ο Δεμπούτης επέδειξαν αξιοσημείωτη προσαρμοστικότητα σε αυτήν τη μεταβολή, αν δεν έπαιξαν κιόλας ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση των νέων συνθηκών, αφού σε διάστημα λίγων χρόνων (από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 μέχρι το 1930) άφησαν το χασίς προς όφελος της ηρωίνης.

Πέρα από στρατηγική επιβίωσης όμως, η προσαρμογή είναι και μια εννοιολογική κατηγορία. Προερχόμενη από τη βιολογία του 19ου αιώνα και τη θεωρία της εξέλιξης, υιοθετήθηκε στη συνέχεια από άλλες επιστήμες, τόσο θετικές όσο και ανθρωπιστικές: η ψυχολογία, η κοινωνιολογία και η ανθρωπολογία τη χρησιμοποιούν για να μελετήσουν περιπτώσεις ατόμων ή συνόλων που προσαρμόζονται ή όχι στο περιβάλλον τους.³⁴ Στην ιστορία η χρήση της έννοιας αφορά σχεδόν όλους τους τομείς, αλλά χρησιμοποιείται εκτενέστερα στην πολιτιστική, οικονομική και κοινωνική ιστορία.³⁵ Στο κοινωνικό πεδίο η προσαρμογή θεωρείται ως ένα στάδιο που πρέπει κάποιος να διέλθει στον δρόμο προς την αφομοίωση στη χώρα υποδοχής, έναν τόπο που θεωρείται ως σταθερός. Άλλωστε, για την ελληνική ομογένεια και διασπορά η προσαρμογή θεωρήθηκε από τον Γ. Β. Δερτιλή και άλλους ως ερμηνευτικό κλειδί για την κατανόηση της σύγχρονης ιστορίας τους και ειδικά των εμπορικών και οικονομικών δραστηριοτήτων τους.³⁶

Από τα μέσα του 19ου και έως τα μέσα του 20ού αιώνα, οι οικονομικές δραστη-

33. Harry d'Erlanger, *The Last Plague of Egypt*, Lovat Dickson & Thompson Ltd., Λονδίνο 1936, σ. 89.

34. Για την εννοιολογική αξία του όρου στις κοινωνικές και στις θετικές επιστήμες, βλ. Guillaume Simonet, «Le concept d'adaptation: polysémie interdisciplinaire et implication pour les changements climatiques», *Natures Sciences Sociétés* 17/4 (2009), σ. 392-401.

35. Στην πολιτισμική ιστορία η έννοια χρησιμοποιείται, για παράδειγμα, στη μελέτη της γλωσσικής ή πολιτιστικής προσαρμογής των εβραϊκών κοινοτήτων. Βλ. David Biale, *Les cultures des Juifs: une nouvelle histoire*, Éditions de l'Éclat, Παρίσι 2005. Στην οικονομική ιστορία, και ειδικά στην ιστορία των επιχειρήσεων, τίθεται συχνά θέμα προσαρμογής στην κινητικότητα των αγορών και στο περιβάλλον σε διάφορες κλίμακες (από την τοπική στη διεθνή ιστορία). Βλ. Patrick Verley, *Nouvelle histoire économique de la France contemporaine*, τ. 2: *L'industrialisation 1830-1914*, Éditions La Découverte, Παρίσι 1989.

36. Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους*, ό.π., σ. 31, Ευρυδίκη Σιφναίου, «Οι αλλαγές στο ρωσικό στεμπόριο και η προσαρμοστικότητα των ελληνικών εμπορικών οίκων», *Τα Ιστορικά* 40 (2004), σ. 53-96.

ριότητες των Ελλήνων της Αλεξάνδρειας και της Αιγύπτου γενικότερα γνωρίζουν μεγάλη άνθηση, τη στιγμή που ριζικές μεταβολές λαμβάνουν χώρα στην Εγγύς Ανατολή: ένταξη της Αιγύπτου σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία, άφιξη και μετά αποχώρηση των αποικιοκρατικών δυνάμεων με την ταυτόχρονη άνοδο του αιγυπτιακού εθνικισμού, ανάπτυξη των συγκοινωνιών, κατάρρευση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Για να κατανοήσουμε όμως πώς αυτός ο πληθυσμός προσαρμόζει τις πρακτικές του σε τέτοιου είδους αλλαγές με θεσμικές, πολιτισμικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις (π.χ. αλλαγές καθεστώτος), θα πρέπει να μεταβούμε στη σφαίρα του τοπικού, του συγκεκριμένου, του καθημερινού. Η προσαρμογή στις αλλαγές είναι τόσο αργή, που δεν είναι πάντα ορατή από κάποια απόσταση. Τέτοιες τεκτονικές αλλαγές, όπως αυτές που αναφέραμε, δεν έχουν, εξάλλου, ομοιόμορφα αποτελέσματα. Οι συνέπειές τους μετρώνται καλύτερα στο ατομικό επίπεδο, στο τοπικό, στη γειτονιά και σε φαινόμενα που ξεφεύγουν από τον έλεγχο των αρχών, όπως διάφορες μορφές παραβατικότητας.

Και σε αυτές συναντάμε ένα βασικό στοιχείο της προσαρμοστικότητας, την κεντρική σημασία της οικογένειας ως επιχειρηματικής μονάδας και των οικογενειακών δικτύσεων ως ευέλικτων και ευπροσάρμοστων σχηματισμών που εξασφαλίζουν την επιβίωση και ιδανικά την ευημερία στα μέλη τους. Η επιλογή συγγενικών προσώπων ως συνεργατών και συνεταιίρων που αποτελούσε μια ορθολογική λύση για τις νόμιμες εμπορικές δραστηριότητες, ήταν ακόμα σημαντικότερη για ριψοκίνδυνες δραστηριότητες όπως η παράνομη εισαγωγή ναρκωτικών, αφού μπορούσε να εξασφαλίσει μεγαλύτερη εχεμύθεια και αφοσίωση των εμπλεκομένων. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαίο ότι, σύμφωνα με την έκθεση των αιγυπτιακών δικαστικών αρχών, εκτός από τον ανιψιό που έπαιξε τον ρόλο «βιτρίνας», στις παράνομες δραστηριότητες του Λεμπούτη συμμετείχαν και αρκετοί άλλοι συγγενείς του: οι δύο αδελφές του, άλλα δύο ανίψια του καθώς και ο γαμπρός του. Άλλωστε, τα οικογενειακά δίκτυα είναι συνυφασμένα με τη σύσταση και τη λειτουργία των ομογενειακών ή διασπορικών κοινοτήτων, καθώς η αποδημία συχνά οργανωνόταν και λειτουργούσε σε οικογενειακή βάση. Έτσι, συγγενείς πρώτου ή πιο απομακρυσμένου βαθμού κατέληγαν, ενδεχομένως, να κατοικούν και να εργάζονται σε περισσότερες χώρες και λιμάνια.³⁷ Αυτό ήταν ένα πολύτιμο πλεονέκτημα, καθώς μπορούσαν να αποτελέσουν τους κόμβους εμπορικών δικτύων, είτε νόμιμων είτε παράνομων. Δεν είναι καθόλου τυχαίο από αυτήν την άποψη ότι κοινότητες με μεγάλη διασπορά, όπως η ελληνική και η εβραϊκή, διακρίθηκαν μεταξύ άλλων και στο λαθρεμπόριο ναρκωτικών, από τις Ηνωμένες Πολιτείες μέχρι την Άπω Ανατολή, περνώντας από τη Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή.³⁸

37. Γ. Β. Δερτιλής, *ό.π.*, σ. 291-293.

38. Alan A. Block, «European drug traffic and traffickers between the wars: The policy of suppression and its consequences», *Journal of Social History* 23/2 (1989), σ. 316, Libby Garland, *After they*

Στην περίπτωση των Ελλήνων, ένας επιπλέον παράγοντας που ευνοούσε την επίδοση σε (λαθρ)εμπορικές δραστηριότητες, ήταν η ακμή της ελληνικής ναυτιλίας και ο μεγάλος αριθμός ελληνικών πληρωμάτων. Η επιχείρηση που είχαν οργανώσει ο Λεμπούτης και οι συνεργάτες του, στηριζόταν ακριβώς στα πλοία της γραμμής που έφταναν στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας, και στα πληρώματά τους που ήταν Έλληνες αλλά και Ιταλοί υπήκοοι. Στα χρόνια του Μεσοπολέμου, πολλές από τις υποθέσεις που έφταναν στις αρμόδιες υπηρεσίες της Κοινωνίας των Εθνών, είχαν καταγραφεί στην Αλεξάνδρεια και είχαν πρωταγωνιστές ναυτικούς που συνδέονταν με άτομα εγκατεστημένα στην πόλη, τα οποία αναλάμβαναν τη διακίνηση των λαθραίων ναρκωτικών στην ενδοχώρα.³⁹

Τέλος, η υπόθεση Λεμπούτη φέρνει στο φως άλλη μια διάσταση της προσαρμοστικότητας. Στην υπόθεση του 1930, μία από τις αδελφές του Λεμπούτη είχε συλληφθεί για συμμετοχή σε λαθρεμπόριο ηρωίνης, παραπέμφθηκε σε αιγυπτιακό δικαστήριο, αφέθηκε προσωρινά ελεύθερη με εγγύηση και καταδικάστηκε σε δύο χρόνια φυλάκιση ερήμην, αφού στο μεταξύ είχε καταφέρει να διαφύγει στην Ελλάδα. Εκεί τακτοποίησε τα έγγραφά της και έτσι μπόρεσε να επιστρέψει στην Αίγυπτο έχοντας εξασφαλίσει αυτήν τη φορά την ελληνική υπηκοότητα και επομένως την προστασία των διομολογήσεων. Η περίπτωση της δείχνει πόσο επιδέξια κάποιοι χρησιμοποιούσαν τις επαφές τους με μια διομολογητική χώρα προκειμένου να αποκτήσουν ξένη υπηκοότητα και να ξεφύγουν από τα δίχτυα της αιγυπτιακής Αστυνομίας και τις αυστηρές ποινές των αιγυπτιακών δικαστηρίων. Η προστασία που προσέφεραν τα διομολογητικά κράτη αποτελούσε κι αυτή ένα πλεονέκτημα που επεδίωκαν να αποκτήσουν τα μέλη των ξένων κοινοτήτων και τους εξασφάλιζε υπεροχή στον έλεγχο του υπόκοσμου της πόλης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: Ο ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΩΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

Ο Μανώλης Γιαλουράκης, αρθρογράφος στον αλεξανδρινό *Ταχυδρόμο* τις δεκαετίες 1940 και 1950, αναφέρεται στο θέμα των ναρκωτικών στο κεφάλαιο του βιβλίου του *Η Αίγυπτος των Ελλήνων* με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Μελανές κηλίδες».⁴⁰ Εκεί περιγράφει την προσπάθεια των ελληνικών μέσων ενημέρωσης να «κάμουν τον διαχωρισμό μεταξύ των πολλών και των ολίγων, μεταξύ εκείνων που

Closed the Gates: Jewish Illegal Immigration to the United States, 1921-1965, Chicago University Press, Σικάγο – Λονδίνο 2014, σ. 89.

39. Konstantinos Gkotsinas, «*Ulçères sociaux*»: *La société grecque de l'entre-deux-guerres face à la drogue*, αδημ. διδακτορική διατριβή, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2015, σ. 133, υποσ. 99.

40. Μανώλης Γιαλουράκης, *Η Αίγυπτος των Ελλήνων. Συνοπτική ιστορία του ελληνισμού της Αιγύπτου*, Μητρόπολις, Αθήνα 1967, σ. 192.

ανήκουν “εις την εθνικήν οικογένειαν” και εκείνων που ανήκουν “εις την διεθνή σπείραν των παληανθρώπων”. Ο διαχωρισμός, ωστόσο, συνεχίζει ο Γιαλουράκης, δεν έσωζε την κατάσταση, «αφού έτσι κι αλλιώς, “η διεθνής σπείρα των παληανθρώπων” είχε πολλούς Έλληνες στις τάξεις της».⁴¹ Το συγκεκριμένο απόσπασμα φανερώνει την αμηχανία ή την ενόχληση που προκαλούσε στους Έλληνες της Αιγύπτου η ενασχόληση μελών της παροικίας με παράνομες δραστηριότητες. Η αμηχανία ή η ενόχληση σύγχρονων και μεταγενέστερων παρατηρητών οφειλόταν στην αίσθηση σπίλωσης του «καλού ονόματος» της παροικίας, αλλά οι αντιδράσεις των συγχρόνων οφείλονταν και στον φόβο έμπρακτων συνεπειών για όλη την παροικία. Όπως έγραφε η εφημερίδα *Φωνή* το 1931: «Οι καλοί και έντιμοι Έλληνες υβρίζονται και πολλάκις σκαιώς αποπέμπονται, από τον τυχόντα δημόσιον υπάλληλον, αδικούνται συχνότατα και καταφανέστατα εξ αιτίας ολίγων λαθρεμπόρων ναρκωτικών και ολίγων διατηρούντων μυστικά διυλιστήρια αλκοόλ».⁴² Είτε ήταν βάσιμοι είτε φανταστικοί, οι φόβοι αυτοί οδηγούσαν σε προσπάθειες να εξαλειφθούν τα ίχνη της ελληνικής παραβατικότητας, με διάφορες λογοθετικές στρατηγικές, όπως η υποβάθμιση των περιστατικών που έρχονταν στη δημοσιότητα ή η απόδοσή τους σε «παληανθρώπους», εξαιρέσεις από τον εθνικό κανόνα, «κακά εθνικά υποκείμενα». Αυτή η κατηγορία ήταν, όπως έχει επισημάνει ο Will Hanley, δι-εθνική και δια-κοινοτική, αποτελώντας μια ανεπιθύμητη τάξη που αντιμετωπιζόταν με μια σειρά μέτρων, από την περιθωριοποίηση σε πρακτικό και συμβολικό επίπεδο μέχρι την απόσυρση της προστασίας των ξένων δυνάμεων και την απέλαση από την Αίγυπτο –τέτοια μέτρα επιβλήθηκαν σε αρκετές περιπτώσεις σωματεμπόρων ή λαθρεμπόρων στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα.⁴³

Ανάλογες επίσημες αντιδράσεις προς τα «κακά εθνικά υποκείμενα» μας καλούν να επανεξετάσουμε τη φύση του κοσμοπολιτισμού. Το γεγονός ότι ο τελευταίος έχει παραδοσιακά συνδεθεί με τις ελίτ θα μπορούσε να οδηγήσει επαγωγικά στην αντίληψη ότι τα κατώτερα ή περιθωριακά στρώματα έτειναν να είναι προσδεδμεμένα και προσκολλημένα σε μια εθνική ταυτότητα. Όπως είδαμε όμως παραπάνω, την ταυτότητα μπορούσαν να αμφισβητήσουν οι προξενικές αρχές, τα σύγχρονα και μεταγενέστερα μέλη των κοινοτήτων ή και τα ίδια τα υποκείμενα, όταν έκριναν ότι κάτι τέτοιο συνέφερε περισσότερο. Ούτως ή άλλως, οι κατηγοριοποιήσεις με βάση την εθνικότητα ήταν ρευστές και πρέπει να αντιμετωπίζονται με περίσκεψη. Ας επανέλθουμε στο παράδειγμα της αποτυχημένης πώλησης χασίς στην Ισμαηλία, τον Μάιο του 1936, και ας θυμηθούμε ότι σε αυτήν την υπόθεση συνελήφθησαν τρεις Αιγύπτιοι, ένας Έλληνας και ένας Ιταλός. Σύμφω-

41. *Παναγιγύπτια*, 20.2.1932, παρατίθεται στο Μ. Γιαλουράκης, *ό.π.*

42. *Φωνή*, 25.12.1931.

43. W. Hanley, *Identifying with nationality*, *ό.π.*, σ. 221.

να με την έκθεση του C.N.I.B., τη χρονιά εκείνη είχαν συλληφθεί συνολικά για εμπορία ναρκωτικών 1.796 Αιγύπτιοι, 62 Έλληνες, 23 Βρετανοί και 19 Ιταλοί.⁴⁴ Τι κρύβεται όμως κάτω από τις κατηγορίες αυτές; Εξετάζοντας προσεκτικότερα τα ονόματα των εμπλεκομένων στην υπόθεση της Ισμαηλίας, εκείνο του Ιταλού υπηκόου, όπως αναφέρεται στην πηγή («Nicolas Mastroandrea») όχι μόνο ηχεί ελληνικό, αλλά συναντάται σε αρκετά μέλη της ελληνικής παροικίας των πόλεων της διώρυγας με καταγωγή από τα Δωδεκάνησα, που την εποχή εκείνη ήταν ιταλική αποικία. Με δεδομένο ότι οι Δωδεκανήσιοι αποτελούσαν την πλειονότητα των Ελλήνων κατοίκων στις πόλεις της διώρυγας του Σουέζ, είναι αρκετά πιθανό ότι ο Nicolas Mastroandrea της πηγής μας είναι στην πραγματικότητα κάποιος Νικόλαος Μαστρανδρέας. Με άλλα λόγια, ο κοσμοπολιτισμός ως πολυεθνικότητα ή πολυπολιτισμικότητα, που ενδεχομένως υπαγορεύουν οι πηγές, ίσως δεν αντιστοιχεί πάντοτε σε μια ανάλογη πραγματικότητα.

Οπότε, το ερώτημα που προκύπτει, είναι πώς συνδυάζονται εθνική καταγωγή και παροικία, κοσμοπολιτισμός και προσαρμοστικότητα. Στην περίπτωση των δρώντων υποκειμένων που επιδίδονταν σε παράνομες δραστηριότητες, η προσαρμοστικότητα παραπέμπει σε έναν κοσμοπολιτισμό του περιθωρίου, ο οποίος δεν συνίσταται σε μια μονοσήμαντη, στατική κατάσταση. Αντιθέτως, πρόκειται για μια διαδικασία, μια διαπραγμάτευση, με άλλα λόγια ένα είδος στρατηγικής, στην οποία δεν μετέχουν μόνον οι ελίτ αλλά όλα τα κοινωνικά στρώματα των ξένων πληθυσμών και των Αιγυπτίων, προβάλλοντας ταυτότητες, ονόματα, υπηκοότητα και συμπεριφορές ανάλογα με τα συμφέροντά τους. Μια τέτοια διαδικασία μας επιτρέπει να σκεφτούμε τα όρια των κοινοτήτων, του εθνικού και δι-εθνικού ή κοσμοπολιτικού χώρου, αλλά, όπως λέει και η Elena Chiti, να συλλογιστούμε ακόμα και κατηγορίες όπως «ντόπιος» και «ξένος», χωρίς, ωστόσο, να τις περιορίζουμε σε διμερείς αντιπαραθέσεις και μανιχαϊστικές θεωρήσεις.⁴⁵ Οι προσωπικές και συλλογικές διαδρομές, που καθορίζονται από την κινητικότητα ή την εγκατάσταση σε κάποιον τόπο, καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό το εθνικό, κοινωνικό και πολιτισμικό αίσθημα του ανήκειν και αντιστέκονται έτσι σε αυστηρές κατηγοριοποιήσεις.⁴⁶

Επομένως, μετά από ιστορικούς όπως ο Robert Ilbert και ο Michael Reimer, που άνοιξαν νέους δρόμους μελετώντας τον κοσμοπολιτισμό της Αλεξάνδρειας, χρειάζεται να διευρύνουμε την οπτική μας ως προς τον γεωγραφικό και κοινω-

44. Bureau Central d'Informations des Narcotiques, «Rapport Annuel 1937», Imp. Nationale, Κάιρο 1938, σ. 128. Οι συλλήψεις δεν αφορούσαν μόνο άτομα εγκατεστημένα στην Αίγυπτο αλλά και πληρώματα πλοίων, γεγονός που εξηγεί, μεταξύ άλλων, και την παρουσία 15 Κινέζων στους στατιστικούς πίνακες.

45. Elena Chiti, «Mobilité et mixité à Alexandrie», στο: Leyla Dakhli (επιμ.), *Le Moyen-Orient, fin XIXe-XXe siècle*, Seuil, Παρίσι 2016, σ. 202.

46. Στο ίδιο, σ. 206.

νικό χώρο, και να ανανεώσουμε το περιεχόμενο των ερωτημάτων μας. Είναι απαραίτητος ο διάλογος με ιστορικούς που ειδικεύονται και σε άλλες περιοχές και πόλεις, προκειμένου να αποδομήσουμε την παραδοσιακή εικόνα του αλεξανδρινού κοσμοπολιτισμού. Είναι επίσης αναγκαίο να αντιπαραβάλουμε την Αλεξάνδρεια με άλλες αιγυπτιακές πόλεις, όπως το Κάιρο ή τις πόλεις της διώρυγας του Σουέζ. Αυτό θα μας επιτρέψει να επανεξετάσουμε μια ελιτίστικη προσέγγιση της ιστορικής πραγματικότητας, που υιοθετείται κατά κόρον ακόμα και σήμερα εντός, και κυρίως εκτός, ακαδημαϊκού χώρου για να περιγράψει την αιγυπτιακή κοινωνία. Να δούμε τον κοσμοπολιτισμό στις πολλές διαφορετικές εκφάνσεις του και σε διαφορετικές κλίμακες, πηγαίνοντας από την πόλη στο άτομο και πάλι πίσω. Να αντιμετωπίσουμε την εθνικότητα ή την τάξη ως ρευστές αναλυτικές κατηγορίες που αξίζει να επανεξετάσουμε θέτοντας νέα ερωτήματα.

Σε κάθε περίπτωση, αν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε την έννοια του κοσμοπολιτισμού, με όποια ιδιαίτερη χροιά κι αν της δώσουμε, είναι απαραίτητο πρώτα να την ορίσουμε, ώστε να ξέρουμε για τι μιλάμε. Ως αναλυτική κατηγορία μπορεί να μας βοηθήσει να θέσουμε ερωτήματα στις πηγές, αλλά δεν πρέπει να επιβάλλεται εκ των προτέρων ως ένας γενικευτικός όρος που περιλαμβάνει και καλύπτει τα πάντα. Ο κοσμοπολιτισμός, σκέτος ή στις διάφορες μορφές του, θα πρέπει να τίθεται υπό συνεχή πραγμάτευση στο φως μιας λεπτοφυούς ανάλυσης των πηγών. Ο συνεχής διάλογος ανάμεσα στην αναλυτική κατηγορία και τις πηγές που χρησιμοποιούμε, θα μας επιτρέψει να ανανεώσουμε τα μεθοδολογικά εργαλεία αλλά και τις ίδιες τις αναλυτικές κατηγορίες που χρειαζόμαστε για να κατανοήσουμε το παρελθόν της Αλεξάνδρειας, της Αιγύπτου και της εκεί ελληνικής παροικίας. Μια τέτοια προσέγγιση είναι επίσης απαραίτητη για μια ολοκληρωμένη ιστορία της ελληνικής ομογένειας και διασποράς αλλά και της ελληνικής κοινωνίας γενικότερα, που θα περιλαμβάνει, όπως γράφει και ο Thomas Gallant, τους «άλλους» Έλληνες και τις «άλλες» Ελληνίδες.⁴⁷

47. Th. Gallant, «Tales from the dark side», *ό.π.*, σ. 27-28.

